

อธิปัญญาสิกขาในวิถีการบรรลุตธรรม

Adhipa^{กั}āsikkhā in the Path Leading to the Enlightenment

พเยาว์ ภูมิดิษฐ์¹

Payao Pumidit

E-mail: Pumidit2500@gmail.com

Received: March 8, 2024 Revised: April 12, 2024 Accepted: May 10, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายอธิปัญญาสิกขาซึ่งเป็นวิถีแห่งการบรรลุตธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อธิปัญญาสิกขาในวิถีการบรรลุตธรรม เส้นทางสู่การบรรลุแจ้ง เริ่มต้นด้วยการศึกษา การฟังธรรมจากผู้รู้ครูอาจารย์ และเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติตามลำดับในวิสุทธิ 7 โดยเบื้องต้น 1. รักษาศีลให้บริสุทธิ์ (ศีลวิสุทธิ)หรืออภิสลสิกขา 2. ฝึกอบรมจิตให้บริสุทธิ์ (จิตวิสุทธิ) หรืออภิจิตสิกขาจนเกิดสมาธิ เป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนาภาวนา เข้าสู่การฝึกอบรมปัญญาหรืออธิปัญญาสิกขา 3. ความหมดจดแห่งทิวฐิ (ทิวฐิวิสุทธิ) ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง 4. ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย (กังขาวิตรณวิสุทธิ) 5. ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง (มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ) เริ่มมองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย 6. ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน (ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ) ได้แก่ วิปัสสนาญาณ 9 นั้นเอง คือ นับตั้งแต่อุทยัพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้วเป็นต้นไป จนสุดทางแห่งความเป็นปุถุชน 7. ความหมดจดแห่งญาณทัสนะ (ญาณทัสสนวิสุทธิ) ความรู้ในอริยมรรค 4 หรือมรรคญาณ นั้นเอง เมื่อมรรคญาณเกิดแล้ว ผลญาณ ก็เกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้น ๆ ตามลำดับของแต่ละชั้นของความเป็นอริยบุคคล

คำสำคัญ: อธิปัญญาสิกขา, การบรรลุตธรรม, วิปัสสนา

¹ นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

Abstract

The purpose of this academic article is to explain the enlightenment of Adhipaṅkṣī-sikkhā which is the path leading to the enlightenment in Theravada Buddhist scriptures. Adhipaṅkṣī-sikkhā was in the path leading to The Enlightenment, Start with education, listening to the Dharma from the knowledgeable teacher and then enter the process of observing the sequence in Visuddhi 7 (Visuddhi: purity; stages of purity; gradual purification) initially [Adhisīla-sikkhā]; (1) Sāla-visuddhi: purity of morality, [Adhicitta-sikkhā]; (2) Citta~: purity of mind, [Adhipaṅkṣī-sikkhā]; (3) Ditthi-visuddhi: : purity of view; purity of understanding (4) Kaṅkhā-vitarana-visuddhi: purity of transcending doubts (5) Maggāmaggaṅgānadassana-visuddhi: purity of the knowledge and vision regarding path and not-path (6) Patipadāṅgānadassana -visuddhi: purity of the knowledge and vision of the way of progress (7) Nīḍānadassana-visuddhi: purity of knowledge and vision. Visuddhi 7 is a factor that is passed on to one another in order to attain nirvana, like a car 7 takes turns forwarding to a person to reach their destination.

Keywords: Adhipaṅkṣī-sikkhā, Enlightenment, Vipassana

บทนำ

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาการจะพัฒนาจิตให้เป็นกุศลได้นั้นต้องพัฒนาจิตให้เกิดสติปัญญาก่อน ผู้มีปัญญาจะแจ่มอย่างสูง มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความเกิด ความดับ รู้ความจริงว่านี่คือทุกข์ นี่คือเหตุแห่งทุกข์ นี่คือความดับทุกข์ นี่คือหนทางดับทุกข์ ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึง ความเกิดและความดับเพิกถอนกิเลส ให้บรรลุลถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ รู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์... นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)... นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)... นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)... เหล่านี้อาสวะ นี่เหตุให้เกิดอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ปฏิปทาเครื่องให้ถึงความดับอาสวะ นี่ชื่อว่าอริปัญญาลักขา²

² พ.จ. (ไทย) 30/7/64.

ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาหาความรู้ (สุตมยปัญญา) ปัญญาที่เกิดจากการคิดด้วยโยนิโสมนสิการ (จินตามยปัญญา) และปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนาวิปัสสนากรรมฐาน (ภาวนามยปัญญา) คือการปฏิบัติเพื่อเจริญปัญญาให้สูงขึ้นจนตัดกิเลสได้เด็ดขาด อันเป็นข้อปฏิบัติในไตรสิกขา หรือสิกขา 3 เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาคือการฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ได้แก่ 1) อธิสัสสิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง 2) อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง และ 3) อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง³

การเจริญวิปัสสนาภาวนาซึ่งเป็นหลักการพัฒนาอภิญญาสิกขาเป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาอภิญญาสิกขาได้อย่างง่ายและทุกอิริยาบถ ทำให้เจริญวิปัสสนาได้อย่างรวดเร็ว ทำได้ในชีวิตประจำวัน และพัฒนาจิตเป็นฐานให้เกิดปัญญาผ่องใสมีอิสระ สู่ความพ้นทุกข์ หลุดพ้นจากความเศร้าหมอง พบความสุขสงบอย่างถาวร เราต้องมีสติ ศึกษาข้อปฏิบัติ แล้วลงมือปฏิบัติ ดังมี พระพุทธพจน์ตรัสว่า

ผู้มีปัญญารักษาตน มีสติด้วยเหตุ 4 อย่าง คือ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาภายในกาย พึงศึกษาธรรมเป็นเหตุดับกิเลสเพื่อตน ทั้งอภิสัสสิกขา ทั้งอภิจิตตสิกขา ทั้งอภิญญาสิกขา นี้ชื่อว่า อภิญญาสิกขา เมื่อบุคคลนึกถึง เมื่อทราบ เมื่อเห็น เมื่อพิจารณา เมื่ออธิษฐานจิต เมื่อน้อมใจ เชื่อด้วยศรัทธา เมื่อประกอบความเพียร เมื่อตั้งสติ เมื่อตั้งใจมั่น เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา⁴

ในการที่จะบรรลุธรรมได้นั้นจะต้องทำการศึกษา ฝึกฝนอบรมด้วยการเจริญกรรมฐานซึ่งมีทั้งสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน สมถกรรมฐานก็จะทำให้จิตสงบแนบแน่นเป็นอารมณ์เดียว วิปัสสนากรรมฐานเป็นการเจริญจิตเพื่อให้เกิดปัญญา แต่การที่จะเจริญจิตเพื่อให้เกิดปัญญาได้นั้นจะต้องมีความบริสุทธิ์หมดจดเสียก่อน สิ่งที่สำคัญประการแรกที่จะทำให้บริสุทธิ์หมดจดตามลำดับ คือ สติจะเป็นตัวควบคุมกายและวาจาที่สุจริต สมาธิเป็นอารมณ์ปรมาต্মที่ตั้งมั่นต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาที่จิตรับรู้อารมณ์ เป็นคุณประโยชน์อย่างมากในการบรรลุธรรม หากไม่มีสมาธิที่ดีแล้วการบรรลุธรรมนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้แน่นอน อนึ่งทั้งสมาธิทั้งสามยังทำงานประสานสอดคล้องกันเพื่อเป็นฐานให้เกิดปัญญาอีกด้วย สมาธิในการบรรลุธรรมนี้จัดอยู่ในจิตวิสุทธิ และปัญญานี้เป็นปัญญาเจตสิกที่ทำให้วิปัสสนาญาณเกิด เป็นปัญญาที่ไม่มีความยึดถือว่าปัญญาเป็นเราที่ไม่ถูกค้นหาและทวิฐฐิครอบงำ ปัญญาที่เกิดขึ้นด้วยความบริสุทธิ์หมดจด เป็นปัญญาที่ทำให้ศึกษาสมบูรณ์ คืออภิญญาสิกขา มี 5

³ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 39, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2560), หน้า 107.

⁴ ชุ.จ. (ไทย) 30/31/159.

ระดับ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และ ญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นทิฏฐิที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาปัญญาที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรม

อริปัญญาลิขิตามีความสำคัญในกระบวนการวิธีการบรรลุแจ้งแห่งปัญญาธรรม เป็นธรรมที่น่าสนใจ เพื่อทำความเข้าใจในรายละเอียดกระบวนการวิธีที่เกี่ยวข้อง และความเชื่อมโยงสนับสนุนถึงกัน บทความนี้จะได้นำเสนอ “อริปัญญาลิขิตาในวิธีการบรรลุธรรม” ซึ่งเป็นการเจริญปัญญานั้นเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติเจริญวิปัสสนาภาวนา อันจะเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา และการดำเนินชีวิตประจำวันที่ดีและมีความสุขต่อไป

ความหมายของอริปัญญาลิขิตา

อริ เป็นคำนำหน้าคำที่มาจากบาลีและสันสกฤต แปลว่า ยิ่ง, ใหญ่, เช่น อริปัญญา = ปัญญาอย่างยิ่ง (ป., ส. ว่า ยิ่ง, ใหญ่, ทับ) ลิขิตา เป็นคำนาม แปลว่า ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ ศีล เรียกว่า ศีลสิกขา สมาธิ เรียกว่า จิตสิกขา และปัญญา เรียกว่า ปัญญาลิขิตา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา; การศึกษา, การเล่าเรียน, เช่น ปริยัติสิกขา ปฏิบัติสิกขา (ป.; ส. ศึกษา)

อริ เป็นอภัยศัพท์ แปลว่า ยิ่ง, ใหญ่, ทับ, เหนือ, บน. ลิขิตา แปลว่า ศึกษา ข้อควรศึกษา⁵ อริปัญญาลิขิตา แปลว่า การศึกษา การฝึก การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญาอันยิ่ง จนตัดกิเลสได้ขาด⁶ อริปัญญาลิขิตา เป็นข้อหนึ่งในไตรสิกขา คือ อริศีลสิกขา อริจิตสิกขา อริปัญญาลิขิตา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) อธิบาย อริปัญญาลิขิตา ว่า เรื่องอริปัญญาลิขิตาอันจะต้องศึกษา, การศึกษาในอริปัญญาลิขิตา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาปัญญาอย่างสูง เพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง อันจะทำให้จิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ ปราศจากกิเลสและความทุกข์ (ข้อ 3 สิกขา 3 หรือไตรสิกขา) เรียกกันง่าย ๆ ว่าปัญญา⁷

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงความหมายของปัญญาไว้ว่า อะไรเป็นปัญญา ปัญญาที่พึงเจริญ พึงยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือ วิปัสสนาญาณอันสัมปยุตต์ด้วยกุศลศีล ชื่อว่าปัญญา เพราะมีความหมายว่ารู้ชัด ที่ชื่อว่ารู้ชัดนี้ คือความรู้โดยประการต่าง ๆ ซึ่งพิเศษยิ่งกว่าอาการ คือความรู้และความรู้

⁵ พระอุตรคณาธิการ (ชินวรินทร์ สาระคำ), พจนานุกรม บาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2552), หน้า 16, 445.

⁶ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2550), หน้า 24.

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, 2558), หน้า 489.

แจ้ง แม้เมื่อสัญญา วิญญาณ และปัญญา จะเป็นความรู้เหมือนกัน แต่สัญญาเป็นสักแต่จำได้หมายรู้ อารมณ์ เช่น เชี่ยว เหลือง เป็นต้น แต่ไม่อาจจะให้ถึงความรู้แจ้งแจ้งลักษณะว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” วิญญาณย่อมรู้จักอารมณ์ว่า “เชี่ยว เหลือง” เป็นต้นด้วย ทั้งให้ถึงความรู้แจ้งแจ้งลักษณะ แต่ไม่อาจให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรค ส่วนปัญญาย่อมรู้อารมณ์โดยนัยที่กล่าวแล้ว ทั้งให้รู้แจ้งแจ้งลักษณะและให้ก้าวหน้าขึ้นไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย⁸ ปัญญามีการรู้แจ้ง สภาวธรรม เป็นลักษณะ มีการกำจัดความมืด คือโมหะ ที่ปกปิดความจริงของธรรมทั้งหลายเป็นกิจ มีความไม่หลงเป็นผล มีสมาธิเป็นเหตุใกล้ของปัญญานั้น โดยพระบาลีว่า “ผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ย่อมเห็น ตามความเป็นจริง”⁹

อริปัญญาลีกขา หมายถึง ปัญญาที่ยิ่งใหญ่ ปัญญาส่วนตัวพร้อม รู้ความจริงโดยแท้ รู้เหตุรู้ผล รู้ประโยชน์รู้โทษ รู้ชั่วรู้ชั้ว ปัญญารู้ร้อยสัจ 4 รู้ทุกข์ รู้เหตุแห่งทุกข์ รู้ความดับทุกข์ รู้หนทางดับทุกข์ ปัญญาที่ปราศจากตัณหาและทิฐิครอบงำ ปัญญาอันประเสริฐยิ่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

ความสำคัญของอริปัญญาลีกขา

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับอริปัญญาลีกขาอยู่ในกระบวนการตามลำดับในไตรสิกขา ดังพุทธพจน์ที่ยกมาแสดง ให้เห็นว่ามิใช่ข้อกำหนดที่เป็นลักษณะเด่นพิเศษดังต่อไปนี้

1) หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมของสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ ดังปรากฏพระพุทธพจน์ในปฐมสิกขาสูตร¹⁰ ทุตติยสิกขาสูตร¹¹ และตติยสิกขาสูตร¹² ว่า ภิกษุทั้งหลาย สิกขาบท 150 ถ้วน ที่กุลบุตรผู้ปรารถนาประโยชน์ศึกษาอยู่ มาถึงวาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน สิกขา 3 ประการนี้เป็นที่รวมของสิกขาบท 150 นั้นทั้งหมด สิกขา 3 ประการ คือ 1.อริสัจสี่สิกขา 2. อริจิตตสิกขา 3.อริปัญญาลีกขา สิกขา 3 ประการนี้แลเป็นที่รวมของสิกขาบท 150 นั้นทั้งหมด

2) หลักไตรสิกขาเป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปฐมสิกขาสูตร ทุตติยสิกขาสูตร และตติยสิกขาสูตร ว่า ภิกษุที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่ถ้าได้สมาทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่าง

⁸ พระพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์ปรีณัตติง, 2546), หน้า 73.

⁹ อจ.ทสก. (ไทย) 24/2/4.

¹⁰ อจ.ตีก. (ไทย) 20/87/312.

¹¹ อจ.ตีก. (ไทย) 20/88/314.

¹² อจ.ตีก. (ไทย) 20/89/317.

มันคงก็สามารถบรรลุนิพพานได้ คือ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการที่ภิกษุที่มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ แม้จะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง แต่สมทานศึกษาในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์อย่างมันคงทำเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติให้แจ้ง สิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญาจึงเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน¹³

ในวัชชีปุตตสูตร พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุวัชชีบุตรศึกษาในหลักไตรสิกขาแทนสิกขาบท 150 ข้อ ดังข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิกขาบท 150 ถ้วนนี้มาถึงวาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาในสิกขาบทนี้ได้" พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "ภิกษุ ก็เธอจักสามารถศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาได้หรือไม่" ภิกษุวัชชีบุตรนั้นกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์สามารถศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาได้" พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงศึกษาในสิกขา 3 คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาเถิด เมื่อใดเธอศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เมื่อนั้นเธอก็จักละราคะ โทสะ และโมหะได้ เพราะละราคะ โทสะ และโมหะได้ เธอจักไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล จักไม่ประพฤตสิ่งที่เลวทราม" ครั้นต่อมาภิกษุนั้นศึกษาอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ก็ทำให้ละราคะ โทสะ และโมหะได้ จึงไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤตสิ่งที่เลวทรามอีก¹⁴

ความสำคัญของอธิปัญญาสิกขาซึ่งเป็นสิกขาข้อหนึ่งในหลักไตรสิกขา คือ เป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ เป็นหนึ่งในข้อสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาสามารถสังเคราะห์ไตรสิกขาเข้าในอริยมรรคมีองค์ 8 และวิสุทธิ 7 จะเห็นภาพรวมของอธิปัญญาสิกขาซึ่งเป็นหนึ่งในหลักของไตรสิกขา มีความสำคัญเกี่ยวโยงกันอย่างไร เป็นการกล่าวถึงเฉพาะอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ที่เป็นหลักใหญ่ ๆ เท่านั้น หากได้นำเอาข้อธรรมในมรรคมีองค์ 8 และวิสุทธิ 7 มาสังเคราะห์เข้ากับหลักไตรสิกขา ก็จะทำให้เห็นหัวข้อธรรมอันเป็นตัวเนื้อหาที่จะนำมาใช้อธิบายหลักของ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ได้โดยละเอียด

ข้อธรรมในอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ นำมาจัดสังเคราะห์เข้ากับหลักของไตรสิกขา ก็สามารถทำได้ดังต่อไปนี้ คือ

- 1) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าใน อธิศีลสิกขา (ศีล)
- 2) สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าใน อธิจิตตสิกขา (สมาธิ)

¹³ อง.ติก. (ไทย) 20/87/312, อง.ติก. (ไทย) 20/88/314, อง.ติก. (ไทย) 20/89/317-318.

¹⁴ อง.ติก. (ไทย) 20/85/310-311.

3) สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ

จัดเข้าใน อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา)

นำมาสังเคราะห์เข้ากับวิสุทธิ 7 สามารถเขียนเป็นตารางเพื่อให้ดูได้ง่ายดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบเมื่อสังเคราะห์หลักไตรสิกขา วิสุทธิ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8

4 .	ไตรสิกขา	วิสุทธิ 7	อริยมรรคมีองค์ 8
	อริศีลสิกขา	1. สีลวิสุทธิ	1. สัมมาวาจา 2. สัมมากัมมันตะ 3. สัมมาอาชีวะ
	อริจิตตสิกขา	2. จิตตวิสุทธิ	4. สัมมาวายามะ 5. สัมมาสติ 6. สัมมาสมาธิ
	อริปัญญา สิกขา	3. ทิฏฐิวิสุทธิ 4. กังขาวิตรณวิสุทธิ 5. มัคคามัคคญาณทัส สนวิสุทธิ 6. ปฏิปทาญาณทัสสน วิสุทธิ 7. ญาณทัสสนวิสุทธิ	7. สัมมาทิฏฐิ 8. สัมมาสังกัปปะ

ประเภทของอริปัญญาสิกขา

ปัญญามีความหมายหลายนัย แต่เมื่อสรุปรวมแล้วจะเห็นได้ว่าปัญญานั้นก็คือ ความรู้ ความเข้าใจในการหยั่งรู้ตนเอง ปัญญาเกิดขึ้นได้ด้วยทั้ง 3 ประเภทหรือวิธี ได้แก่ 1) สุตมยปัญญา 2) จินตามยปัญญา 3) ภวานามยปัญญา

1) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาเกิดจากการฟัง ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน จากการได้ยินได้ฟัง และจากประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับรู้ ซึ่งปัญญาประเภทนี้เป็นปัญญาหรือความรู้ระดับประสาทสัมผัสที่เรียกว่า ปัญญาเกิดจากปรโตโฆสะ¹⁵ ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมัสสกตาญาณ ดังในอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ กล่าวไว้ว่า

¹⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 232.

ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในศิลปะทั้งหลาย¹⁶ ที่ต้องจัดการ ด้วยปัญญา ในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมัสสกตาญาณ¹⁷ หรือได้สังจານุโลมิกญาณ¹⁸ ว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจำง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสม มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา¹⁹

2) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาไตร่ตรอง ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการไตร่ตรอง พิจารณา วิเคราะห์วิจัยและเปรียบเทียบ ซึ่งปัญญาประเภทนี้เป็นปัญญาหรือความรู้ที่ละเอียดกว่าความรู้ระดับประสาทสัมผัส เป็นปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง²⁰ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาในความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย โดยความมีโรค ไม่มีโรค ความฉลาด ความโง่ สุข ทุกข์ อายุยืน อายุสั้น ยากจน มั่งมี เหล่านี้เป็นต้น เป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมัสสกตาญาณ ดังในอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ กล่าวไว้ว่า

ในการทำงานทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในศิลปะทั้งหลาย ที่ต้องจัดการ ด้วยปัญญา หรือในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ได้ กัมมัสสกตาญาณ หรือได้สังจານุโลมิกญาณ ว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจำง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสม มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา²¹

3) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญภาวนา หรือการฝึกจิตให้เกิดความสงบ แล้วใช้จิตที่สงบนั้นพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้ภายในจิต ปัญญาหรือความรู้ประเภทนี้เป็นภาวนามยปัญญาซึ่งจัดว่าเป็นปัญญาสูงสุด²² ปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมัสสกตาญาณ คือผลจากการ

¹⁶ อภิ.วิ.อ. (ไทย) 768/438.

¹⁷ ญาณรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว, อภิ.วิ.อ. (ไทย) 768/440.

¹⁸ สังจານุโลมิกญาณ คือ วิปัสสนาญาณ ท่านเรียกว่า สังจານุโลมิกญาณ เพราะอนุโลมตามสังจะ 4 ประการ มีรูปไม่เที่ยงเป็นต้น, อภิ.วิ.อ. (ไทย) 768/440.

¹⁹ อภิ.วิ. (ไทย) 35/768/504.

²⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 232.

²¹ อภิ.วิ. (ไทย) 35/768/503-504.

²² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 232.

ภาวนา ดังในอธิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ กล่าวไว้ว่า “ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้ทั้งหมดชื่อว่า ภาวนามยปัญญา”²³

องค์ธรรมของอธิปัญญาสิกขา

องค์ธรรมของอธิปัญญาสิกขา ในขณะที่เจริญวิปัสสนาญาณตามลำดับ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญา ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต 4 ดวง จนได้ที่สุดปัญญาในมหากุศลญาณ 4 เป็นปัจจัยให้ ปัญญาในมคคจิตเกิด สมังคีด้วยอริยสัจจะ 4 ดังนั้นองค์ธรรมของอธิปัญญาจึงมีทั้งโลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา แต่อธิปัญญาสิกขามุ่งเน้นไปที่โลกุตตรปัญญาเป็นที่สุด คือปัญญาเพื่อให้บรรลุมรรคผล นิพพาน

อธิปัญญาสิกขา ซึ่งอยู่ในหมวดปัญญา เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งแห่งธรรมทั้งหลาย เพื่อการ ตัดกิเลสได้ขาดสืบนั้น แหล่งที่มาของปัญญาคือ ภาวนามยปัญญา คือการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา “เมื่อบุคคลนั้นเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 นี้อย่างนี้ สติปัฏฐาน 4 กัฏฐิ สัมมัปปธาน 4 กัฏฐิ อธิปัตถ 4 กัฏฐิ อินทริย 5 กัฏฐิ พละ 5 กัฏฐิ โพชฌงค์ 7 กัฏฐิ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่”²⁴ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า บุคคล ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในหมวดสติปัฏฐาน 4 ก็เป็นอันเจริญโพธิปักขิยธรรมครบทั้ง 37 ประการ หรือ ปฏิบัติหมวดใดหมวดหนึ่งในบรรดาโพธิปักขิยธรรมทั้ง 37 ประการนั้น ก็เป็นอันเจริญโพธิปักขิยธรรม ครบทั้ง 37 ประการเช่นกัน เพราะในเวลา (มรรค) ญาณทั้ง 4 เหล่านี้ (แต่ละญาณ) เกิดขึ้น โพธิปักขิย ธรรม 37 เหล่านี้ ได้มี (พร้อมกัน) ในจิตดวงเดียวกัน ส่วนในขณะผลจิต ได้โพธิปักขิยธรรมที่เหลือ 33 เว้นสัมมัปปธาน 4 และในบรรดาโพธิปักขิยธรรมทั้งหลายเหล่านี้ที่ได้ในจิตดวงเดียวกัน ดังกล่าวนี สติ ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียวนั้นแหละ ท่านเรียกว่า สติปัฏฐาน 4 ด้วยทำให้สำเร็จกิจในการ ละความหมายรู้ มีความหมายรู้ว่างามเป็นต้น ในอารมณ์ทั้งหลาย มีกายเป็นต้น วิธีะอย่างเดียวนั้นแหละ ท่านเรียกว่าสัมมัปปธาน 4 ด้วยการทำให้สำเร็จกิจ มิให้เกิดขึ้นแห่งอกุศลทั้งหลายที่ยังไม่ เกิดขึ้น เป็นต้น

²³ อภิ.วิ. (ไทย) 35/768/504.

²⁴ ม.อ. (ไทย) 14/431/490.

อธิปัญญาสิกขา เป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรม

อธิปัญญาสิกขา มีบทบาทเป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรม การจะปฏิบัติธรรมก็เพื่อต้องการทำให้บรรลุธรรมหรือบรรลุพระนิพพานไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่การที่จะบรรลุพระนิพพานได้นั้นจะต้องดำเนินการปฏิบัติให้ครบถ้วนตามหลัก ไตรสิกขา²⁵ เพียงเท่านั้น มีรายละเอียดดังนี้

1) อธิศีลสิกขา เป็นการศึกษาในเรื่องศีลอันยิ่ง คือ ความสำรวมอินทรีย์ในทวารทั้ง 6 ในขณะที่เจริญสติปัฏฐานหรือวิปัสสนาญาณเกิด เป็นความรู้สึกตัวและสังวรอันยิ่งก่อนที่อกุศลจะมีกำลังก้าวล่วงเข้ามาทางกายหรือทางวาจา ขณะที่สติปัฏฐานเกิดขึ้น ขณะนั้นเป็นอินทรีย์สังวรศีล เป็นอธิศีลสิกขา เพราะเป็นการสำรวมระวังอย่างยิ่ง โดยมีรูปธรรมหรือนามธรรมเป็นอารมณ์ เมื่อทำให้สมบูรณ์ในสิกขานี้แล้วจะเกิดความบริสุทธิ์แห่งศีลขึ้นที่เรียกว่า สีลวิสุทธิ เพราะศีลวิสุทธิเป็นการรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดไม่ต่างพร้อยแห่งศีลตามภูมิของตน คือ การประพฤติดี เลี้ยงชีวิตถูกต้องตามศีลของตน ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยความสามารถ การแสดง การสำรวม การแสวงหา และการพิจารณาบุคคลที่สมบูรณ์ด้วยจตุปาริสุทธิศีลชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยศีล ได้แก่ (1) ปาฏิโมกขสังวรศีล การระวังกายวาจา ตามพระปาฏิโมกข์โดยการสมาทานแล้วตั้งวิริติ (เจตนาจนวัน) (2) อินทรีย์สังวร สำรวมระวังอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ปิดกั้นไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นได้ (3) อาชีวะปาริสุทธิศีล เว้นการทำการพูดเนื่องด้วยมิฉฉาชีพ เป็นอยู่ด้วยความบริสุทธิ์มีสติรู้ทันทุกขณะ (4) ปัจจยสันนิสสิตศีล เว้นจากการอาศัยปัจจัยที่ผิด คือ ไม่ได้พิจารณาก่อนบริโภคปัจจัย 4 เป็นการเว้นจากการบริโภคด้วยตัณหาและอวิชชา สำรวมระวังรักษาศีลให้บริสุทธิ์ การรักษาศีลเพื่อชำระกายวาจาให้บริสุทธิ์ เพื่อเป็นบาทฐานในการเจริญภาวนา เพื่อรู้แจ้งธรรมต่อไป ความบริสุทธิ์แห่งการสำรวมอินทรีย์อันอาศัยวิวิญญะ (นิพพาน)²⁶ เป็นอธิศีลยิ่งกว่าศีล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “การละเวทีกมกิเลสไว้ในพระวินัยปิฎก เพราะความที่ศีลเป็นเครื่องกำจัดเวทีกมกิเลส”²⁷ จึงกล่าวได้ว่า บุคคลที่ไม่ได้ศึกษาเรื่องศีลมาก่อน ย่อมก่อให้เกิดความสงสัยดุจตะปูตรึงจิตไว้ สัทธินทรีย์ไม่เกิด ทำให้ไม่ยอมไปเพื่อการเจริญวิปัสสนาภาวนา

2) อธิจิตตสิกขา เป็นการศึกษาในเรื่องจิตอันยิ่ง คือ เอกัคคตาเจตสิกที่ทำให้จิตตั้งมั่นในอารมณ์ ในรูปนามที่กำลังปรากฏ ในขณะที่เจริญสติปัฏฐานหรือวิปัสสนาญาณเกิด ขณะนั้นเอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ) ที่ละเอียด เพราะปราศจากความเป็นตัวตน ไม่เป็นที่ตั้งของตัณหาและทิฏฐิ สมาธิโดยทั่วไปแม้ถึงขั้นฌานจิตก็ไม่เป็นอธิจิตตสิกขา เพราะยังเป็นที่ตั้งของตัณหาและทิฏฐิ ยังเป็นเราที่มี

²⁵ พระมหาศุภกิจ สุภกิจโจ (ภักดีแสน), “การพัฒนาบุคลิกตามแนวของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”, พุทธจักร, ปีที่ 70 ฉบับที่ 3 (มีนาคม 2559): 67.

²⁶ ชุ.ธ. (ไทย) 25/87/55.

²⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า 24.

สมาธิ เมื่อทำให้สมาธิในสิกขานี้แล้วจะเกิดความบริสุทธิ์แห่งจิตขึ้นที่เรียกว่า จิตตวิสุทธิ ที่กล่าวว่า เป็นจิตตวิสุทธิ เพราะจิตตวิสุทธิเป็นความบริสุทธิ์ของจิตที่แนบอยู่กับการกำหนดรู้รูปนาม โดยไม่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์นั้นจนสามารถพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตจนเกิดสมาธิแบบแน่นถึงขั้น “ฌาน”

3) อธิปัญญาสิกขา เป็นการศึกษาในเรื่องปัญญอันยิ่ง หมายถึง ปัญญาเจตสิกในขณะที่ วิปัสสนาญาณเกิด เป็นปัญญอันยิ่งอย่างละเอียด เพราะไม่มีความยึดถือว่าปัญญาเป็นเราเป็นของเรา คือ ไม่ถูกค้นหาและทักขณิกครอบงำ ปัญญาที่เกิดขึ้นในขณะที่ให้ทาน รักษาศีลหรือเป็นไปในสมถภาวนา ไม่เป็นอธิปัญญาสิกขา เพราะยังเป็นที่ตั้งของตัณหาและทักขณิกได้ ต่อเมื่อทำให้สมาธิในสิกขานี้แล้วจะเกิดความบริสุทธิ์แห่งทักขณิกขึ้นปรากฏ เป็นความบริสุทธิ์แห่งปัญญา 5 ระดับ คือ ทักขณวิสุทธิ กังขาตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิพาณญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ

เมื่อดำเนินตามไตรสิกขาให้สมบูรณ์แล้ว จึงจัดได้ว่า เป็นการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ไปในตัว²⁸ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเข้าในศีลขันธ์ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดเข้าในสมาธิขันธ์ สัมมาทักขณิกและสัมมาสังกัปปะ จัดเข้าในปัญญาขันธ์”²⁹ โดยมีมรรคเป็นธรรมที่ฆ่ากิเลส ในทางพระพุทธศาสนา สิกขา 3 ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ผู้เจริญตามอริยมรรคมีองค์ 8 บริบูรณ์แล้วย่อมเป็นเหตุให้เกิดวิชชา (ความรู้) ความรู้ทั่วถึงตามความเป็นจริงหรือตรงตามความเป็นจริง เป็นธรรมฝ่ายกุศลมีลักษณะสามารถตัดอวิชชาให้ขาดสิ้น อวิชชาเปรียบเหมือนแสงสว่างเพราะเป็นแสงสว่างที่ส่องทางดำเนินไปเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ สามารถกำจัดกิเลสได้ตามลำดับขั้น ซึ่งก็มีศัพท์ที่เป็นชื่อใช้แทนกัน เช่น ญาณ ปัญญา วิปัสสนา และสัมมาทักขณิก เป็นต้น เป็นผลที่ได้มาจากการเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 การที่จะปฏิบัติเพื่อให้อริยมรรคมีองค์ 8 เจริญจนบรรลุพระนิพพานได้นั้นต้องปฏิบัติให้ครบถ้วนในหลักไตรสิกขาได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

ปัญญากับการบรรลุมรรค

อธิปัญญาสิกขา ปัญญอันยิ่ง หมายถึง ปัญญาเจตสิกในขณะที่ วิปัสสนาญาณเกิด เป็นปัญญอันยิ่งอย่างละเอียด เพราะไม่มีความยึดถือว่าปัญญาเป็นเราหรือปัญญาของเรา คือ ไม่ถูกค้นหาและทักขณิกครอบงำ ปัญญาที่เกิดขึ้นในขณะที่ให้ทาน รักษาศีล หรือเป็นไปในสมถภาวนา ไม่เป็นอธิปัญญา เพราะยังเป็นที่ตั้งของตัณหาและทักขณิกได้ เมื่อใดที่ทำให้สมาธิในสิกขานี้แล้วจะเกิดความ

²⁸ ม.ม. (ไทย) 12/508/549.

²⁹ ม.ม. (ไทย) 12/462/503.

บริสุทธิ์แห่งทวิภูมิตั้งปรากฏในความบริสุทธิ์แห่งปัญญา 5 ระดับ คือ ทวิภูมิตวิภูมิต กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นทวิภูมิตที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาปัญญาที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรม การที่ปัญญาแก่กล้าขึ้นเป็นระดับ ๆ จนถึงความหลุดพ้นคือนิพพาน เค้าโครงของการปฏิบัติ ถือตามหลักไตรสิกขา แล้วขยายออกตามแนววิสุทธิ 7 โดยมีขั้นตอนของการเจริญปัญญาภายใน (วิปัสสนาญาณ) กำกับกันไปตามลำดับขั้นตอนของความเจริญก้าวหน้าทางปัญญาจนกระทั่งถึงความหลุดพ้น สรุปตามแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้³⁰

1) **ศีลวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งศีล คือ ประพฤติดี เลี่ยงชีวิตถูกต้อง มีศีลบริสุทธิ์ตามภูมิขั้นของตน คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวมุ่งเฉพาะการปฏิบัติของพระภิกษุ หมายถึงปาริสุทธิศีล 4

2) **จิตตวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งจิต คือ ผีอกบรมจิต หรือพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิต จนเกิดสมาธิ พอเป็นบาทหรือปัทมฐานแห่งวิปัสสนา คัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ได้แก่ อุปจารสมาธิ จนถึงอัปปนาสมาธิในฌานสมาบัติทั้ง 8 และแสดงวิธีเจริญสมาธิ จนถึงได้ผลพิเศษคือโลกียอภิญญาทั้ง 5

3) **ทวิภูมิตวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งทวิภูมิต คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง ทำให้ระงับความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด

4) **กังขาวิตรณวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย หรือความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูป ตามแนวปฏิจกสมุปปาทกัตามตามแนวกฎแห่งกรรมก็ตาม แนวกระบวนการรับรู้ก็ตาม ตามแนววิภูมิต 3 ก็ตาม หรือตามแนวอื่นก็ตาม ว่านามธรรมและรูปธรรมล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กันและกัน อาศัยกัน อันเป็นความรู้ที่ทำให้สิ้นความสงสัยเกี่ยวกับกาลทั้ง 3 คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน

5) **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ ยกเอารูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นมาพิจารณาเป็นหมวด ๆ ตามแนวไตรลักษณ์ ทีละอย่าง ๆ เช่น พิจารณารูปโดยอนิจจลักษณะ โดยทุกขลักษณะ โดยอนัตตลักษณะ แล้วพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามลำดับและโดยลักษณะแต่ละลักษณะไปทีละอย่าง แล้วพิจารณาข้อธรรมอื่น ๆ เช่น ในหมวดอายตนะ 12 ปฏิจกสมุปปาท 12 และอะไรก็ได้ทุก ๆ อย่าง แม้แต่ ภพ 3 ฌาน 4 อัปปมัญญา 4 สมาบัติ 4 ฯลฯ ไปตามลำดับไตรลักษณ์แต่ละอย่าง ในทำนองเดียวกันนั้น (รวมความก็อยู่ในขั้น 5 นั่นเอง) จนเริ่มมองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย เรียกว่าเกิดเป็น ตรุณวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ

³⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ 47, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริส จำกัด, 2559), หน้า 476-480.

6) **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ** ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน โดยสาระแท้ ๆ หมายถึง วิปัสสนาที่ถึงจุดสุดยอดด้วยอำนาจวิปัสสนาญาณ 8 กับวิปัสสนาญาณข้อที่ 9 คือสัจจานุโลมิกญาณ แต่พูดอย่างกว้าง ๆ วิสุทธิข้อนี้ ได้แก่ วิปัสสนาญาณ 9 นั้นเอง

7) **ญาณทัสสนวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งการรู้การเห็นพระนิพพาน เป็นวิสุทธิที่ปราศจากกิเลสตัณหาเครื่องมลทินทั้งมวลด้วยวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น อาศัยกำลังที่ได้รับจากปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นปัจจัยให้เกิดมคควิถี อันเป็นอัปนาวิถีแล้วเมื่อใด ก็ย่อมไม่ขึ้นแก่กาลเวลาเลย ต้องผ่านลำดับของวิถีขั้นที่ โดยเกิดจิตขึ้นครั้งแรกจากภวังค์เป็นภวังคจลนะ ภวังค์ไหวเป็นปัจจัยให้เกิดภวังคุปจเฉตระตตะภวังค์แล้วดับลงให้เกิดโนทวาราวชขณะ วิปัสสนาพิจารณาไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ แล้วดับลงส่งให้แก่ปริกรรมมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ แล้วดับลงส่งให้เกิด อุปจาระได้ ไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ แล้วดับลงส่งให้อนุโลมญาณวิปัสสนาของโยคาวจร ขณะที่ถึงอนุโลมญาณนี้เรียกว่า วุฏฐานคามินิวิปัสสนา คือถึงยอดวิปัสสนากรรมฐาน แล้วดับลงส่งให้แก่หน้าที่ของโคตรภู ทำกิจโอนโคตรปุณฺณ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ไหลไปสู่อริยมัคค์ อริยผล เมื่อโคตรภูดับลงแล้ว ส่งให้อริยมัคค์เกิด 1 ครั้ง รู้เห็นพระนิพพาน ดับตัณหาเป็นที่สุดแห่งทุกข์ มีมคคสังจัประชุมพร้อมสมบูรณ์ทั้ง 8 แล้วดับลงส่งให้อริยผลเกิด 2-3 ครั้ง มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ แล้วดับลงสู่ภังคจิตต่อจากนั้นปัจจเวกชนวิธีก่เกิดขึ้นพิจารณา มรรค ผล นิพพาน และกิเลสที่เหลือที่ละแล้วต่อไปซึ่งเรียกว่า ปัจจเวกชนญาณ ญาณที่ 16 อุปมาเหมือนบุรุษผู้หนึ่งออกไปดูพระจันทร์ในกลางคืนที่แรกไม่เห็นพระจันทร์ เพราะท้องฟ้าเต็มไปด้วยความมืด ฟ้ามืด ครั้นเมื่อลมพัดไป 3 ครั้ง สามารถที่จะมองเห็นพระจันทร์ได้ฉับใด ในมคควิถีก็ฉับนั้น เหมือนกับในขณะที่มีมคคญาณ ผลญาณ และปัจจเวกชนญาณได้พระนิพพานเป็นอารมณ์เห็นแจ้งรู้จริงในนิพพาน พระนิพพานเป็นที่ได้ ที่ถึง ที่บรรลु ของอริยมัคค์ อริยผล จึงจัดเข้าในญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นพระนิพพานดังนี้ ผ่านญาณ 16 แล้วพ้นจากปุณฺณด้วยการเห็นอนิจจังของรูปนามเป็นปัจจัยถึงพระนิพพานด้วย อนิมิตตวิโมกข์ พ้นด้วยการดับไม่มีนิมิต ผู้เห็นทุกขัง พ้นด้วย อนิมิตตวิโมกข์ พ้นด้วยการดับไม่มีนิมิต ผู้เห็นทุกขัง พ้นด้วย อัปณิหิตวิโมกข์ ผู้เห็นอนัตตาพ้นด้วย สุธมฺมวิโมกข์ ได้ทั้ง สมถยานิกะ และวิปัสสนายานิกะ

สรุป

อธิปัญญาสิกขา เป็นการปฏิบัติเพื่อเจริญปัญญา เป็นกระบวนการหนึ่งในวิถีการบรรลุธรรม เป็นสิกขาลำดับต่อจากการปฏิบัติศีลสิกขา อธิจิตสิกขา ส่วนอธิปัญญาสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อขจัดตัดกิเลส โดยเริ่มต้นจากปริยัติ คือ การทำการศึกษาเล่าเรียน (สุตมยปัญญา) และสอบถามในธรรมทั้งหลาย แล้วจึงเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติตามลำดับวิสุทธิ 7 โดยในเบื้องต้นทำการชำระศีล (ศีลวิสุทธิ) และ ทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ (จิตวิสุทธิ) ถือปฏิบัติตามลำดับอัน

เป็นกิจเบื้องต้นของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา แล้วจึงลงมือปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน 4 อันเป็นหมวดหนึ่งของโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติ 21 ปัพพะ โดยใช้ความเพียร สัมปชัญญะ และสติ อันเป็นองค์ประกอบของเจริญสติปัฏฐานในการกำหนดพิจารณา rūpธรรม และนามธรรม ที่เป็นไปในฐานกาย เวทนา จิต และธรรม สลับกันไปทั้งภายใน ภายนอก พิจารณาเห็นธรรม (จินตามยปัญญา) เป็นเหตุเกิดเหตุดับสลับกันไป จนเกิดนิพพิทาและวิราคะ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขันธ เป็นผลให้จิตบริสุทธิ์ สะอาด ผ่องใส เมื่อจิตสะอาด บริสุทธิ์ ผ่องใส อริยมรรค อริยผล (มรรคญาณ ผลญาณ) และปัจจเวกขณะญาณ ย่อมเกิดขึ้นโดยลำดับ ชื่อว่า ยังวิสุทธิ 7 และวิปัสสนาญาณ 16 ให้สมบูรณ์พร้อม หากยังไม่ได้บรรลุถึงมรรค ผล นิพพานในปัจจุบันชาติ จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย ถ้าหากในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุถึงมรรค ผล นิพพาน ก็จะได้เป็นพระอนาคามี 5 ประเภท ประเภทใดประเภทหนึ่ง หรืออย่างน้อยช่วยละวิปัลลาสความสำคัญผิดว่า งาม สุข เทียง และเป็นตัวตน ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิ มีการพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้น และใช้ปัญญาทำให้ได้ประโยชน์สุขในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. 9 ราชบัณฑิต. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2550.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, 2558.
- _____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 47. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ท แอนด์โฮม จำกัด, 2559.
- พระพุทธโฆสเถระ. **วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, 2546.
- พระมหาศุภกิจ สุภกิจโจ (ภักดีแสน). “การพัฒนามนุษย์ตามแนวของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)”. **พุทธจักร**. ปีที่ 70 ฉบับที่ 3 (มีนาคม 2559): 67.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **พจนานุกรม บาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2552.
- มหาวิทยาลัยสงฆ์ราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยสงฆ์ราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสงฆ์ราชวิทยาลัย, 2539.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาวิทยาลัยสงฆ์ราชวิทยาลัย 2500**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสงฆ์ราชวิทยาลัย, 2535.

- _____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมภาษาไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2554. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
<https://dictionary.orst.go.th/> [15 สิงหาคม 2565].
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่
39. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2560.

